

СЕМАНТИЧНА ВАРІАТИВНІСЬ ФРАНЦУЗЬКИХ БЕЗОСОБОВИХ РЕЧЕНЬ

Розглядаються безособові речення французької мови. Запропоновано семантичну класифікацію безособових речень, яка базується на протиставленні суб'єктності та безсуб'єктності.

Ключові слова: речення, безособовість, суб'єктність, безсуб'єктність

Тенденція до антропоцентризму, характерна для наукових досліджень останньої третини ХХ ст. та початку ХХІ ст., дозволяє розглянути безособові речення з позицій взаємозв'язку мови, мислення і позамовної дійсності. Вони є особливим типом концептуалізації світу, оскільки відображають позамовний стан речей як акцентовано несвідомий, спонтанний, каузальний, який не підлягає свідомому впливу і контролю.

Наукові праці, пов'язані з дослідженням безособових речень, містять об'ємний і цікавий матеріал про формальний устрій і семантику цих конструкцій, про перехідні явища в системі мови (В. В. Виноградов, О. О. Потєбня). Безособові речення розглядалися в межах формально-граматичного підходу (Н. Ю. Шведова); в межах дослідження походження безособових речень (О. О. Шахматов), а також із позицій логіко-семантичного і функціонального підходів (Т. Б. Алісова, Н. М. Арват, Н. Д. Арутюнова). Проте до сьогодні безособові речення трактуються по-різному, що дозволяє стверджувати, що проблема визначення сутності безособових речень усе ще залишається відкритою.

За своєю природою безособові речення характеризуються семантичною неповнотою, спричиненою відсутністю логічно заданих актантів, різняться в плані вираження, вони можуть бути як односкладні (в українській, російській, молдавській мовах), так і двоскладні (у французькій, англійській і німецькій мовах). Безособовість як форма може бути зумовлена семантично та граматично. Семантично вона викликана тоді, коли безособові конструкції позначають безсуб'єктний процес, тобто природні, погодні, метеорологічні явища, в яких зазвичай людська свідомість не вичленовує суб'єкта. У цих випадках нерєферентний займенник *il* маркує реальну безсуб'єктність. Типологічно таке вживання безособових конструкцій у різноструктурних мовах найбільш частотне й наближається до мовних універсалій.

У інших випадках, коли не йдеться про реальну безсуб'єктність, безособові конструкції вживаються для маркування різних граматичних значень. У французькій мові при фінітному дієслові обов'язково вживається іменник або займенник-підмет, безособове *il* може служити для заповнення першого місця в реченні, якщо, з пев-

них причин, необхідно розмістити суб'єкт після дієслова-присудка. Цим фактом французька система мови наближається до англійської і німецької та відрізняється від української та російської, де можливі вживання фінітного дієслова без підмета. Відмінності в системах мов є причиною того, що граматичні процеси, які маркуються показником безособовості, неуніверсальні й варіюють від мови до мови. Але в цьому питанні між різними мовами можна знайти спільні риси. Застосування функціонального критерію дозволяє виявити граматичну функцію безособових конструкцій, яка маркує граматичні процеси.

Таким чином, пропонуємо розрізнити два типи безособовості – безособовість, зумовлену семантично, і безособовість, зумовлену граматично, яка є способом передачі різних граматичних значень.

Як уже зазначалося, за своєю генетичною природою безособові речення покликані описувати подію чи процес, які не співвідносяться з жодним суб'єктом, тобто вони використовуються на позначення безсуб'єктних процесів: явищ природи, стану оточуючого середовища. Проте мовна реальність показує, що сфера семантичного вживання безособових речень значно ширша. У лінгвістичному енциклопедичному словнику російський дослідник Ю. С. Степанов визначив чотири власне семантичні сфери, притаманні безособовим реченням багатьох мов: 1) стихійні явища природи; 2) стихійні явища організму; 3) сфера модальності; 4) значення існування, наявності [3].

З чотирьох семантичних сфер безособові речення французької мови також позначають стихійні явища природи. У таких конструкціях маємо справу із «семантичною неповнотою» [2], зумовленою відсутністю заданих актантів, тому у реченнях типу *il pleut* форма не збігається зі змістом: речення семантично односкладне, але оформляється як двоскладне безособове речення. Пропонуємо об'єднати цей тип речень у групу безособових безсуб'єктних речень.

Вторинна функція безособових речень французької мови – вираження процесу, пов'язаного з означеним суб'єктом. Вважаємо, вживання французьких безособових речень виходить за межі поданої класифікації Ю. С. Степанова і сфера семантичних значень буде значно ширшою, ніж окреслені ним значення модальності, існування, психофізичних станів і процесів. У реченнях такого типу виявляємо подвійну асиметрію: позиція підмета занята службовим займенником *il*, який не співвідноситься із жодною субстанцією, тоді як семантичний суб'єкт може бути оформлений у

структурі речення як додаток або взагалі не бути експліцитно вираженим. Такі речення і семантично, і граматично двоскладні: оформлені як безособові речення, вони, проте, стосуються сфери суб'єкта, що не збігається з функцією підмета, тому вважаємо, що маємо справу з безособовими суб'єктними реченнями.

1. Безособові безсуб'єктні речення. Як уже зазначалося, первинною функцією французьких безособових речень є *позначення безсуб'єктних станів та процесів* оточуючого світу. Зображувана в реченні ситуація відбувається сама по собі, незалежно від волі, бажання чи зусилля будь-якої людини-суб'єкта. Сюди зараховуємо насамперед дієслова й дієслівні звороти, які позначають явища природи, стосуються погоди, стану атмосфери тощо: *il pleut, il bruine, il gèle, il tonne, il neige*. Для цих дієслів чи зворотів, безособова конструкція єдино можлива й основною, тут йдеться про безсуб'єктні речення, де предикатом виступають безособові дієслова, які можуть вживатися тільки у третій особі однини. Наприклад: *Les autres attendent. Il pleut!* (Колет).

Так само у французькій мові конструкції *il est* + прикметник, *il fait* + прикметник та *il fait* + іменник дозволяють утворювати велику кількість речень із цим значенням: *il fait du vent, il fait beau, il fait chaud, il fait froid, il fait sombre*. Напр.: *Il faisait une de ces chaleurs!* (Е.Тріоле).

Із семантичного погляду ці безособові речення однокомпонентні, бо мають тільки предикат і не мають суб'єкта, вони вказують на безсуб'єктність процесу, стихійність явища, безособовість означає відсутність агенса, іншими словами, безособове дієслово виражає дію, «яка не має суб'єкта» [5, с. 491]. На думку А. В. Циммерлінга, у цьому випадку в схему опису вводиться такий учасник, як «світ» або «природна сила», які визнаються як активний фактор, як активний учасник ситуації [5, с. 221]. Тут же вчений уточнює, що не у всіх випадках необхідно вводити параметр «світ» загалом, а «світ зараз і тут», «локус», «середовище» зараз [5, с. 221-222].

Отже, безособові речення, що позначають природні процеси і стани є безсуб'єктними, оскільки ці явища предметного світу відбуваються безвідносно до будь-якого суб'єкта.

Ще однією сферою семантичних значень французьких безособових речень, які вважаємо безсуб'єктними, є сфера *вираження темпоральних значень*. У цих конструкціях можуть вживатися вирази *il est* та *il fait*.

Речення з конструкцією *il fait* описують фізичні стани оточуючого світу, тобто речення виражають нечленовані стани поза суб'єктом і позначають період доби. Напр.: *Hé! Il fait encore jour* (Р.Бішельберже).

Зворот *il est* використовується для позначення конкретного моменту чи періоду часу: *il est trois heures, il est midi, il est minuit, il est tard, quelle heure est-il*. Напр.: – *C'est vous Louise? Quelle heure est-il donc* (Ф.Ерпа).

Для позначення темпоральних значень може використовуватися також *il y a*. У такому вживанні цей зворот вказує на те, що певна подія відбулася в минулому: *il y a trois ans, il y a cinq heures*. Наприклад: *Il y a longtemps que vous êtes chauffeur de Thanatos? – Trois ans, grommela l'homme* (А. Лану).

Вважаємо, що ситуація, яка позначається темпоральними безособовими зворотами, є семантично безсуб'єктною, подібно до ситуації природних процесів. У цих випадках просто фіксується певний проміжок часу, плин якого не залежить від суб'єкта.

2. Безособові суб'єктні речення. а) *Безособові екзистенційні речення* утворюються за допомогою безособових зворотів, які не мають у системі мови відповідної особової конструкції, у якій те ж саме дієслово вживалося б як особове. Йдеться завперш про буттєві безособові звороти, так звані «презентативи». Найрозповсюдженіший із них є зворот *il y a*, який є буттєвим предикатом, а іменна група, що йде за ним, – його суб'єктом. Напр.: *Il y avait enfin... sa femme, cette Solange Vauthier qui semblait se cacher* (А. Лагаліс). Близький за значенням до звороту *il y a* екзистенційний зворот *il est*. Напр.: *Mais il est des villes des pays où les gens ont le soupçon d'autre chose* (А. Камю).

Окрім екзистенційних речень, які утворюються за допомогою презентативних зворотів, предикати існування *exister, se passer, rester* тощо можуть вживатися як в особовій, так і в безособовій конструкціях. Наприклад: *Il existe des gens qui sont méchants* (Ф.Ерпа). *Il se passe des choses* (Л. Арагон). Буттєві речення цього типу можна вважати похідними від особових речень із тими ж дієсловами.

б) *Локативні речення* близькі до екзистенційних речень, але якщо екзистенційні просто вказують на існування певного елемента оточуючого світу, то тут повідомляється про його місцезнаходження у просторі. Тобто особливістю локативних речень є обов'язкова наявність локативного розповсюджувача типу *sur, sous, à droite, à, là* тощо. Напр.: *Quand il arriva, le commissaire n'était pas là* (А.Камю). Ведучи мову про локативні речення, зазначимо, що в них може вживатися зворот *il y a*, який для передачі локативних значень також вимагає локативних прийменників *sur, sous, à droite, à gauche, à, là* тощо. Напр.: *Il y a à Montmartre un excellent home* (Р. Бішельберже). Тому для локативних речень у більшості випадків можливий вибір між особовою й безособовою конструкціями.

в) **Безособові модальні речення** відрізняються від інших безособових речень як семантично, так і граматично. Ці конструкції Ш. Баллі назвав конструкціями з експліцитним модусом [1]. Вони позначають складну ситуацію, яка складається з двох простих (наприклад, дії та оцінки). У вихідну однопредикатну конструкцію вводиться модус, який містить одне з різноманітних оцінних значень: модальне, каузативне, аспектуальне, прагматичне тощо.

Через свою семантику модусні дієслова потребують наявності другого предиката, значення якого вони модифікують. Тому модусні дієслова часто називаються операторами чи модифікаторами. Модус може бути за своєю формою особовим і безособовим. Напр.: *Je suis Presque certaine que si nous nous étions trouvés en mesure d'agir efficacement. Nous l'aurions fait* (А.Лану). *Il est certain qu'elle a refusé les plus brillants partis* (Е. Базен).

Такі випадки, коли можливим є вибір між особовим і безособовим модусом, дуже рідкісні. У переважній більшості вони представлені різною лексикою. Російська дослідниця О. О. Корді вважає, що семантичні відмінності між особовими і безособовими модусами полягають ось у чому: особовий модус виражає точку зору суб'єкта оцінки на диктальну дію, а безособовий модус служить для об'єктивації цієї точки зору і відсуває суб'єкт на задній план. Суб'єкт оцінки (мовець) не називається, залишаючись за кадром [2].

У конструкціях безособового модусу суб'єкт оцінки може виражатися додатком, зазвичай непрямим. Напр.: *Dans les intervalles de la respiration il lui semblait entendre des petits cris des rats* (А. Камю). У цьому реченні суб'єкт виражений, але займає в синтаксичній структурі підрядне місце.

Значення модусу в найзагальнішому плані можуть бути охарактеризовані як оцінні, причому семантична сфера оцінки доволі різноманітна. Між безособовою формою модуса і його семантикою існує залежність: одні оцінні значення часто виражаються безособовим модусом (наприклад, значення необхідності), інші, навпаки, дуже рідко (зокрема, значення бажання, волевиявлення). Ці речення завжди суб'єктні, оскільки модальні відношення й суб'єктивна оцінка завжди пов'язані з певною особою.

г) **Безособові речення психофізичного стану** У реченнях, де описується фізичний стан людини, особливу функцію беруть на себе французькі дієслова *être* та *avoir*, які завдяки своїй слабкій семантиці, можуть поєднуватись з широким колом предикативних одиниць, що виражають фізичний стан людини. Суб'єкт-істота вводиться такими виразами: *avoir chaud, avoir froid, avoir de la fièvre, avoir de la nausée, avoir mal au coeur, avoir mal* та ін. Окрім вищезазначених дієслів, для ви-

раження фізичного стану людини можуть вживатися безособові речення із семантично ослабленим дієсловом *venir*. Такі речення будуються за схемою *il* + займенник у непрямому відмінку + особове дієслово в безособовому значенні + іменник. Напр.:... *et il me vient des sueurs froides par tout les corps* (Е.Тріоле).

Суб'єкти психічного стану, як і суб'єкти фізичного стану, зустрічаються переважно в конструкціях із дієсловами *avoir* і *être* типу: *avoir honte, avoir peur*. Можливі також безособові конструкції із суб'єктом, вираженим непрямим відмінком (дативом): *il lui est triste, il lui est difficile*, тощо. Наприклад: *Il lui est triste de partir* (Гі де Мопасан).

Таким чином, французькі речення, які передають психофізичні стани суб'єкта, можуть оформлятися як особовою, так і безособовою конструкціями. У особовій конструкції суб'єкт збігається з підметом речення, а в безособовій конструкції суб'єкт експліцитно виражений, але займає підпорядковану позицію додатка.

д) **Безособові речення з акціональними дієсловами.** Структурним центром цих речень є займенник *il* + особове дієслово, суб'єкт, який займає позицію додатка. Напр.: *Chez le boucher, il vient de temps en temps des gens qui ressemblent à ceux qui le cure recot en grand secret* (Л. Арагон).

Вважаємо, що тут йдеться про особливий тип безособових речень, де значення дієслова залежить від структури всього речення, від поєднання присудка з другорядними членами. Особове дієслово стає безособовим, точніше, одноособовим, оскільки в даному синтаксичному вживанні воно втрачає парадигму відмінювання, властиву дієсловам в особовій конструкції, і набуває єдиної форми третьої особи однини.

Незважаючи на велику кількість особових неперехідних дієслів, які утворюють безособові конструкції з іменною експансією, їх семантична різноманітність досить незначна. Це в основному динамічні акціональні дієслова, основною характеристикою яких є сема активності. Тобто тут йдеться переважно про активну локативну дію, яка виражається неперехідними дієсловами руху *se présenter, se former, se poser, se créer* та інші; *circuler, débarquer, flotter, voler, toubillonner* [4, с. 128]. Напр.: *La soupe était grasse, il y nageait de bons morceaux de viande et de légumes* (Е. Тріоле).

Більшість безособових речень має стилістичні дублети у формі особових конструкцій. Останні відрізняються від відповідних безособових конструкцій конкретними стилістичними відтінками. Така пара обов'язково має загальну формальну ознаку – наявність у них того самого дієслова. Це дієслово може бути перехідним.

У такому випадку воно буває представлене у

безособовій конструкції пасивною формою, а в її дублеті – активно. Напр.: *Il est défendu de fumer. Il défend de fumer.* Дієслово у цих конструкціях може бути неперехідним. Напр.: *Il est venu un home. Un home est venu.*

І, нарешті, дієслово може мати займенникову форму з неперехідним значенням. Тоді в особовій конструкції речення має неозначено-особову форму. Напр.: *Il se perd tant de choses dans les ruines* (Ф. Еріа).

Використання безособових конструкцій там, де можна використовувати особові конструкції, дозволяє розмістити на першому місці семантично порожній займенник, а реальний виконавець дії займатиме постпозицію. У цій конструкції дієслово стоїть перед експліцитним підметом, хоча в реченні зберігається прямий порядок слів [6, с. 121]. Для виділення елементів висловлення французька мова вдається до зміни синтаксичних функцій слів. Тобто при такій синтаксичній реорганізації речення суб'єкт втрачає синтаксичну функцію підмета, а зміна його розташування стосовно дієслова спричиняє інтонаційне виділення.

Провівши спостереження над мовним матеріалом, вважаємо, що французькі безособові речення будуються за допомогою безособового займенника *il*, який виконує суто формальну функцію підмета, оскільки семантичне значення його відсутнє. Він не співвідноситься із жодною субстанцією і не є референтним дієслову у третій особі однини. Тобто ці конструкції двочленні, проте в дослідженні пропонуємо розрізняти двоскладність граматичну і семантичну. З граматичної точки зору ці речення двоскладні, а з семантичної точки зору не завжди. Для розрізнення семантичної двоскладності й односкладності виокремлюємо безособові безсуб'єктні речення, тобто ті речення, які не співвідносяться із жодним суб'єктом, і безособові суб'єктні речення, тобто речення, що побудовані за структурною схемою безособового речення французької мови, однак стосуються сфери певного суб'єкта істоти чи неістоти. У цих реченнях суб'єкт може бути експліцитно вираженим і знаходитися в постпозиції до

дієслова-присудка або займати місце займенника-додатка при дієслові. Так само можна стверджувати, що тут суб'єкт може бути не виражений експліцитно, але семантика дієслова, та й узагалі семантика речення, співвідноситься із ситуаціями, які передбачають суб'єкт. Тобто безособові суб'єктні речення і семантично, і формально двоскладні. Тут суб'єкт імпліцитно чи експліцитно присутній у структурі речення.

Література

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Иностранлит, 1955. – 416 с.
2. Корди Е. Е. Безличные конструкции в современном французском языке (Синтаксико-derivационный и типологический подход) / Е. Е. Корди // Вопросы языкознания. – 1994. – № 3. – С. 115-128.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
4. Никитина Т. Типология безличных конструкций с именным компонентом во французском языке (в плане диахронии) / Т. Никитина // Грамматическое значение и контекст (на материале романо-германских языков) : межвуз. сб. науч. тр. – Иваново, 1980. – С. 120-129.
5. Циммерлинг А. В. Субъект состояния и субъект оценки (типы предикатов и эпистемическая шкала) / А. В. Циммерлинг // Логический анализ языка. Образ яловека в культуре и языке / отв. ред. Н. Д. Арутюнова, И. Б. Левонтина. – М.: Индрик, 1999. – С. 221-228.
6. Шахнович М. Н. Безличные предложения в прозе современных французских авторов билингвов / М. Н. Шахнович // Интердисциплинарные и межуровневые исследования по романской филологии : сб. науч. тр. – Калинин, 1989. – С. 121-128.
7. Brunot F., Bruneau Ch. Précis de grammaire historique de la langue française / F. Brunot., Ch. Bruneau. – P. : Edition Masson, 1969. – 589 p.

Рассматриваются безличные предложения французского языка. Предложена семантическая классификация безличных предложений, основанная на противопоставлении субъектности и безсубъектности.

Ключевые слова: предложение, безличность, безсубъектность, субъектность.

The article deals with impersonal sentences in French. The author proposes the semantic classification of impersonal sentences based on the opposition of subjectness and subjectless.

Key words: